

Žemberová, Viera

Prienikom do histórie zostáva pamäť

Slavica litteraria. 2018, vol. 21, iss. 1, pp. 41-49

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2018-1-4>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137996>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Prienikom do histórie zostáva pamäť

Viera Žemberová (Prešov)

Abstrakt

Politické a spoločenské zmeny na prelome dvoch storočí ponúkajú vo vydavateľskej praxi početnejšie vydania titulov, ktoré prostredníctvom osobnej skúsenosti, ba viac, osobnej životnej situácie, vypovedajú formou záznamu, denníka, zápisníka, poznámky, dokumentu, listu a iných žánrov na pomedzi odbornej a umeleckej literatúry o zmenách, ktoré zasiahli svojimi následkami a dôsledkami kontinent a svet. Autorky svoje osobné dejiny majú navždy spojené v 20. storočí so sovietskym Ruskom, ZSSR a Ruskom. Knižné tituly prinášajú v zápisoch informácie z dvoch etáp života krajiny a ruského národa, ktoré významným spôsobom poznamenali geopolitiku kontinentu a prácu historiografov.

Kľúčové slová

druhá svetová vojna; tlmočníčka; autentický dokument; beletrizovanie životnej skúsenosti

Abstract

Memory Remains a Penetration into History

Political and social changes at the turn of two centuries offer in publishing practice numerous titles that by means of personal experience or even personal circumstances, in the form of records, notes, documents, letters and other genres on the border between professional and artistic literature, say about the changes that through the consequences and implications affected the Continent and the world. The authors' personal histories are permanently connected with the Soviet Russia, the USSR and Russia of the 20th century. Book publications bring in records information about two stages of the life of the country and the Russian people which significantly influenced geopolitics of the Continent and the work of historiographers.

Key words

world war II; interpreter; authentic document; fictional life experience

História a subjekt, historická pravda a mýtus, denník a zápisník

Vzťah k písaniu, bez ambície vedome zapojiť sa do estetických programov umeleckej beletrie, predstavuje výrazná a po závažných spoločenských dejoch silnejúca produkcia záznamov, denníkov, komentovaných zápisov, ktorými subjekt uchováva osobnú empiriu na prežitie, a na to, čo z osobného získalo poslanie spoločenského a v istom zmysle voči bytiu aj univerzálne poslanie. Dva odlišné postoje k osobnému a spoločenskému ponúkajú denníky¹ Aľy Rachmanovovej a zápisky² Jeleny Rževskej. Odlišnosť obidvoch osobných dokumentov spočíva vo viacerých komponentoch ich možného žánrového vymedzenia, pritom obidva bývajú limitované svojou väzbou na objektívny čas a podnet, no predovšetkým jedinečnou naračnou invenciou a osobne motivovanou ambíciou autoriek textov. Odlišnosť kontextu vzniku ich textov má čosi spoločné, spája ich verifikovateľné historické a spoločenské podložie, naliehavá neliterárna potreba vyrovnáť sa s prežitou skúsenosťou, zvažovať existenciálny a mravný pôdorys javov život a smrť, nádej a jej z/nivočenie. V podstate sa pamäť autoriek sústreďuje na zachytenie, objasnenie, na jedinečné osobné reflektovanie a na výsledok sporu človeka s človekom pre názorové a existenciálne odlišnosti, do ktorých vstúpili svojou prítomnosťou v spoločenských/historických dejoch a faktom, že udalosti im „vtlačili“ uskutočnenie roly, ktorá im bola určená novou situáciou, a to preto, lebo vtedy už spravidla svojou vôľou a rozhodnutím neriadili iba osobné záujmy. Poznanie z pripomenutých zápisov/záznamov/denníkov ostáva to nadčasové, a to spočíva v tom, že zahrnulo do záznamov/zápisov/denníkov konkrétne udalosti a privedla ľudských životov, ktoré utvárali popri osobnej budúcnosti predovšetkým budúcnosť spoločnosti. Na pozadí existenciálneho univerza, ktoré vytvorí spoločenstvo v krízovej situácii, sa jednotlivec stráca, ale jeho zápis a hodnota uchovaného z empirie sa nedá vytlačiť časom, a tým novým, čím on a spoločnosť po uplynutí, prekonaní, doriešení závažného problému žijú a spravidla odlišne sa vyrovnávajú s minulosťou. Až sa žiada pripísať ku gnóme, podľa ktorej sa z histórie učíme, ak sa tak nestane, sme vedomými obeťami vlastnej neznalosti, ľahostajnosti voči pôsobeniu súvislostí a neschopnosti vyhodnocovať riziká, ktoré doznievajú po dramatických spoločenských udalostiach v čase, za prítomnosti človeka a nazývame ich raz dejiny a inokedy história.

- 1 HODROVÁ, Daniela a kolektiv: ... *na okraji chaosu...* Poetika literárneho diela 20. storočia. Praha: Torst, 2001: denník, rukopis, správa, zápisník, záznam, žáner.
- 2 HODROVÁ, Daniela: *Hľadání románu. Kapitoly z historie a typologie žánru*. Praha: Československý spisovatel, 1989: denník, dokument, žáner; PAVERA, Libor – VŠETIČKA, František: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002: denník, žáner.

Rusko je choré...³

Do denníkov,⁴ ktoré si Aľa Rachmanovová⁵ písala v rokoch 1916 až 1927, sú uložené rukou písané záznamy o rodinných, študentských, priateľských aj osobných udalostiach, ktoré prežila v rodičovskom dome až po tie, ktoré utvárali jej dramatický život ruskej emigrantky žijúcej v Rakúsku a vo Švajčiarsku. V tejto polohe by osobné denníky mohli byť uložené v rodinnom archíve a po generácie by mohli zvnútra upevňovať tradíciu rodu.

Aľa Rachmanovová svojím sociálnym pôvodom a rozhodnutiami, ktorými určila svoj život dospeléj ženy, sa stáva modelovou postavou ruského občana, ktorý pozorne, emotívne i mravne zhodnocuje celospoločenské udalosti, začínajúce zvrhnutím cárskeho systému, pokračujúc vnútornými triednymi a politickými mocenskými bojmi, vojnou, systémovým rozpadom a zánikom tradícií „starej“ ruskej spoločnosti a nástupom nového Ruska, ktoré ju dostalo na Sibír a odtiaľ do strednej Európy. Osobné a spoločenské sa v denníkoch prelína, zvnútorňuje sa do kultivovane zaznamenávaných a detailne zachytávaných zápisov o tom, čo sa dotýka jej osobného a ako plynie čas aj spoločenského života.

Singulárnosťou denníkových⁶ zápisov poskytuje Aľa Rachmanovová dostredivé a nie raz až vertikálne výpovede o tom, čo sprevádza jednotlivca v mase, ako rýchlo sa vôľou masy mení hodnotová a mravná norma a pevnosť pravidiel, vžitosť a rešpekt voči životu, slobode a autenticite, v mene ktorých vznikajú politické a mocenské krízy sprevádzané vojnou, zabíjaním, smrťou najbližších.

Dejiny zvnútra a história utvorená postupne do osobnej mozaiky, azda tak by sa mohlo pristupovať k výpovedi autorky, a to preto, lebo „*Jej denníky totiž prinášajú nefašovaná, úprimné svedectvo obdobia prvej svetovej vojny a nástupu komunistického režimu v Rusku. [...] Rachmanovová nič neskrýva, a neskrýva najmä jeden moment zla komunistického systému. Nebola to abstraktná strana či nomenklatúrne kádre, čo sa dopúšťali zverstiev, neboli to len krutí,*

- 3 Aľa Rachmanovová, vl. m. Galina Džugarinová (1888 Kasli na Urale – 1991 Ettenhausen vo Švajčiarsku). Manželka Arnulfa von Hoyerera.
- 4 RACHMANOVÁ, Aľa: *Študenti, láska, Čeka a smrť. Denníky ruskej študentky (1916–1920)*. Z nem. originálu RACHMANOWA, Alja: *Studenten, Liebe, tcheka und Tod. Tagenbuch einer russischen Studentin*. Salzburg: Anton Pustet 1931. Preklad a Doslov Zuzana Demjánová. Prvé vydanie. Bratislava: Premedia Group. Inaque.sk, 2011; RACHMANOVÁ, Aľa: *Manželstvo v červenej búrke. Denníky 1920–1925*. Z nem. originálu RACHMANOWA, Alja: *Ehen in rotem Sturm*. Salzburg: Anton Pustet 1932. Prel. Zuzana Demjánová. Prvé vydanie. Bratislava: Premedia Group, 2012; RACHMANOVÁ, Aľa: *Miekarka z Ottakringu. Denníky 1925–1927*. Z nem. originálu RACHMANOWA, Alja: *Milchfrau in Ottakring: Tagebucher einer russischen Frau*. Prel. Zuzana Demjánová. Prvé vydanie. Bratislava: Premedia Group, 2013.
- 5 Aľa Rachmanovová (1898–1991) patrí k ruským exilovým autorkám, na ktoré sa neprávom zabudlo. Hoci jej knihy patrili medzi dvoma svetovými vojnami k európskym bestsellerom, v Rusku sa nikdy nedočkali vydania. Platí to dodnes. Denníky s názvom (nepresné názvy) zachytávajú obdobie ruskej občianskej vojny a nástup boľševikov k moci – prevzaté z prebalu vydania prvého zväzku denníkov v preklade Z. Damjánovej.
- 6 Prvú časť denníkov *Študenti, láska, Čeka a smrť* neopatrila podtitulom. Druhú časť *Manželstvo v červenej búrke* majú tento podtitul, ktorý možno označiť za dedikáciu: „*Túto knihu venujem môjmu mužovi, môjmu „slnku“, prof. Arnulfovi von Hoyerovi, ktorý v nej vystupuje pod menom Otmar Wagner, s hlbokou vďačnosťou za takmer päťdesiat rokov nášho šťastného manželstva*“. Tretiu časť denníkov *Miekarka z Ottakringu* opatrila prekladateľka Z. Demjánová informáciou: „*Táto kniha je slovenským prekladom denníkov Ale Rachmanovovej po jej výpovedani z Ruska, konkrétne z rokov 1925–1927 [...] Do nemčiny ich podľa rukou písaných ruských originálov preložil spisovateľkin manžel Dr. Arnulf von Hoyer*“ – prevzaté z neočíslovanej prvej strany vydania.

zvrhli jednotlivci, čekisti, vojaci, bol to ruský národ, ktorý mučil a znásilňoval sám seba. Boli to mnohí Rachmanovovej susedia, obyčajní ľudia [...], ktorí sa cez noc zmenili na krvilačné šelmy. A keď neboli krvilační, boli zbabelí a falošní, či jednoducho bezmocní. Zlo sa neukrýva v boľševikoch, zlo sa ukrýva v ľuďoch, ktorí zabudli, že sú ľuďmi. Rachmanovová odhaľuje morálny rozklad ruského človeka zahniezdený hlboko v jeho duši“⁷.

Tá istá krajina, ten istý národ, odlišný spoločenský a politický kontext, iný čas a iné politikum kontinentu, na ktoré ich krajina a jej obyvatelia reagujú, o tom s osobnou naračnou ambíciou a odlišným zámerom i následkom vypovedá Aľa Rachmanovová osobnými denníkmi o dvadsiatych rokoch minulého storočia a Jelena Rževská profesijne ladenými zápisníkmi o dve desaťročia neskôr.

Historie je veľký režisér, a kto chce opravovať jeho intermezza, vše jen pokazi⁸

Publikácia *Zápisky vojnové tlumočnice*⁹ atakuje pozornosť čitateľa svojím názvom, ktorý voči udalosti, času, priestoru spresňuje podtitul „*o válce, jak jsem ji viděla, počínaje bitvou o Moskvu až po poslední dny v Hitlerově bunkru, a o Stalinově pokusu přepsat dějiny po svém*“. Podtitulom, aký mávajú stredoveké písomnosti, významové ujasnenie si názvu *Zápisky válečné tlumočnice* napovedá, že text označený žánrovo za zápisky nesie v sebe genologickú informáciu, ktorá záberom dejinných, politických, vojenských, personálnych a javových komponentov presahuje možnosti dokumentárnych, na fakty napojených verifikovateľných zápisov, ak to nie sú prepisy pôvodných stenografických záznamov.

Pripomenutá možnosť, ako sledovať Rževskej text označený za zápisky genologickou optikou, odkazujúcou na žánre a na štylistiku, napovedá, že text je autorkinou stratégiou a priori hybridný v každej možnej aj využitej morfolologickej línii. Rževskej stratégia postupmi štylizácie a navrstvovaním autentického videnia (deštrukčnej) reality narušila základnú kategóriu dokumentu, ktorou je dôsledne rešpektovaná postupnosť kategórie času. Od tohto žánrového „posunu“ sa vytvorí formálna príležitosť na hybridné aktualizácie neliterárnych a literárnych postupov, čím získava naračná línia na autenticite a personálnej ukotvenosti výpovede a na pokore zhodnocovania toho, čomu sa rozprávačka venuje, teda na precízne organizovanej komornosti, mravnom a emotívnom zhodnocovaní toho, o čom jednotlivé kapitoly publikácie vypovedajú. Aj preto sa rozprávačka spravidla sústreďí na takú svoju sceľujúcu výpoveď, v ktorej ustaľuje svoj noetický zámer, je ním pozitívna zaujatosť za spravodlivosť, ľudskosť a premyslený odstup od vojny a jej

7 *Z Doslovu* prekladateľky Zuzany Demjánovej, ktorý je súčasťou vydania RACHMANOVÁ, Aľa: *Študenti, láska, Čeka a smrť*. Denníky ruskej študentky (1916–1920), 1931, s. 317–324.

8 RŽEVSKÁ, Jelena: *Zápisky válečné tlumočnice. O válce, jak jsem ji viděla, počínaje bitvou o Moskvu až po poslední dny v Hitlerově bunkru, a o Stalinově pokusu přepsat dějiny po svém*. Prel. Libor Dvořák. Praha – Litomyšl: Paseka, 2012, s. 269.

9 Jelena Mojsejevna, rodená Kaganová, manželka Isaaka Krama, píše pod pseudonymom Jelena Rževská (1919, Homel, Bielorusko). Pseudonym iniciovala rieka Rževa. Podľa prebalu českého vydania v roku 2015 je autorkou šiestich vojnových románov, na vydanie pripravila Gobbelseve denníky, za jej literárnu aktivitu ju ocenili zlatou medailou Ruského zväzu spisovateľov v roku 1987 a Cenou Andreja Sacharova „za občiansku statočnosť“ v roku 1996.

podôb „v priamom prenose“. Po tomto naračnom úkone nasleduje v stratégii textu časom poskytnutý spätný návrat (filozofovanie, reflexia, komentovanie, hodnotenie) ku konkrétnej a ňou – voči látke a tematike – zverejňovanej udalosti. V týchto štylistických pasusoch, ktorým nechýba opis, detail, poetickosť, prirodzenosť, teda sugestívny prístup utváraný pokorou k tomu, čo zápisky zverejňujú a ich profesijné spracovanie, komentovanie, precízne dopĺňanie odkazmi a faktografiou pod čiarou, vzniká až post factum. Rozprávačkin časový aj osobný odstup od jednotlivých udalostí a od vojnového a povojnového celku, ich dotváranie kontextom vojnových, spoločenských a politických, alebo len osobnostných súvislostí navodzuje ďalšiu ambíciu textu: dôveru prejavenu autorke k jej zhodnocovaniu tematizovaného problému tým, že k empirii sa pridružuje časový odstup a dopĺňanie verifikovateľného kontextu, nimi vo forme precíznych odkazov pod čiarou dopĺňa fakty, a tým navodí črtu rešpektu voči autorke a jej chápaniu jedinečnej hodnoty vlastných zápiskov a osobnej pamäti.

Zvolená žánrová hybridnosť posilnila rolu narátorky, čím zvýraznila, ale predovšetkým podporila autenticitu výpovede, stala sa výzvou na vertikálne zvažovanie o tom, čo bolo a ako to bolo, pripomenutý rešpekt voči hodnote zápiskov sa pri zaznamenanej situácii napojil na prvok humanity. Rževskej rozhodnutie využiť pre historickú pravdu, na tej jej primárne, ak nie výlučne záleží najviac, hybridnosť žánrových foriem súvisí s kategóriou času, teda s tým a od toho, ako kompozične sa k tej istej verifikovateľnej udalosti znova a znova vráti, a spôsob, akým zapojila naráciu do segmentovaných (názvy podkapitoliek spresňované časom, priestorom, personou) a navrstvujúcich sa, nie raz v rozprávaní obnovených, zopakovaných, prenesených „svojich“ výpovedí o niekom, niečom so zámerom zvýrazniť a posilňuje vierohodnosť rozprávačkinho zámeru, vypovedať pravdu, priniesť objektívnu informáciu, uchovať svojmu rozprávaniu znak nekorigovaného postoja voči tomu, „ako to bolo“ tak, že využije lineárne postupy rekonštrukcie a komentovania post factum, čím sa vedome vymedzuje k hodnovernosti oficiálnych informácií o tom, čo zažila, pri čom bola a o čom vie pravdivo hovoriť azda iba ona aj s potrebným dokumentom – svojím zaznamenaným a napriek plynúcim rokom uchovaným a postupne sprítomňovaným dôkazom¹⁰.

Jelena Rževská zo štyridsiatych rokov 20. storočia a Jelena Rževská nového milénia vie, čím disponuje jej pamäť a ňou zapísané, získané a verifikované poznatky a roky neprístupné dokumenty, ba vie to, že má „zápisky“, ktoré sú nezastupiteľné pri overovaní historickej hodnoty toho, čo sa stalo objektom uplyvajúceho času predovšetkým tým, že vypovedajú o nespochybniteľnej pravde (vojenských a politických) dejín, ktoré sa na mnoho rokov v jej vlasti utajovali, obchádzali, zaznávali a i napriek tomuto postupu ostali návodom, ako rekonštruovať to, čo povojnový politik a politika štátu, v ktorom žije, oficiálne prekrývali tvrdeniami, ako im ona hovorí, mýtom o niečom a niekom.

Zápisky válečné tlumočnice poskytujú tri dominanty, ktoré podnecujú, alebo limitujú žáner publikácie ako celku: zápisky = žáner a metóda zápisu; válečné = verifikovateľný čas, udalosť, priestor; tlumočnice = štatút a objektívne možnosti autorke zápisov, narátorky.

10 Odkazujeme na Rževskou pripomínané vydania jej parciálnych prác v zahraničí v povojnových rokoch, spomína na talianske vydavateľské možnosti.

Žáner: „Když píšeme o tom, co jsme prožili, nejednou paměť nutíme k důslednosti. To ale jí samotné vlastní není. Paměť žije záblesky, asociacemi, vůněmi, odrazy i bolestí...“¹¹, *Z frontového sešitu*¹², „Tento deník mám uložený ve svém archivu v podobě kopie strojopisného překladu, pořázeného na frontě“¹³, vyňaté části z *Goebbelsovoho denníka*¹⁴, „Záznam z mého denníku“¹⁵, *Dopis z Mnichova*¹⁶, „Náš armádní list Bojevoje znamja napsal“¹⁷, lustrovanie zachytenej korešpondencie (vrecia) nemeckých vojakov svojim blízkym¹⁸, rozhovor so Žukovom¹⁹, rozhovor s vnučkou aj o Stalinovi²⁰.

Stratégia autorky sa prejaví v nepatetických a nesentimentálnych návratoch k osudom alebo príbehom vojnových bojovníkov a spolubojovníkov, ktorí sa do učebníc dejepisu dostali vždy iba ako plurál. Návratmi v čase naznačuje zásadnú vlastnosť svojej narácie, čo a ako doplniť do vyčerpávajúcej správy pôvodnú informáciu o tom, čo zistila, získala, k čomu sa dostala v čase, keď jej (po opakovaných žiadostiach) umožnili po desaťročiach pracovať vo vojenských archívoch, inak platilo to vojnové pravidlo: „V té době jsem stále ještě podléhala štábu frontu, který zůstal v Poznani.“²¹

Genézu zápisov odкрýva akoby mimochodom takto: „Na frontě jsem si vedla také záznamy, i když ne systematicky. Jen chvíli kvůli tomu na mně zpočátku taky dost zahlíželi, protože jakékoli vedení denníku bylo zakázáno“²², a to umožňuje podporiť zistenie, že Rževskej záležalo na obsahovej a nie na genologickej jednoznačnosti ňou rekonštruovanej osobne, zažitej, frontovej, profesijnej skúsenosti.

11 RŽEVSKÁ, Jelena: *Zápisky válečné tlumočnice. O válce, jak jsem ji viděla, počínaje bitvou o Moskvu až po poslední dyn v Hitlerově bunkru, a o Stalinově pokusu přepsat dějiny po svém*. Prel. Libor Dvořák. Praha – Litomyšl: Paseka, 2012, s. 13.

12 Tamže.

13 Tamže, s. 16, pozn. 9.

14 Tamže, s. 22, pozn. 11: „Později byby denníky (v podobě kopií na mikrofilmech) předány NSR a v roce 1987 vyšlo úplné čtyřdílné vydání všech uchovaných Goebbelsových deníků. Pro toto vydání byby citáty z denníku doplněny a znovu porovnány s německým originálem.“ Časť Goebbelsových deníků, s. 159–173.

15 Tamže, s. 39.

16 Tamže, s. 69.

17 Tamže, s. 79.

18 Tamže, s. 116–122.

19 Tamže, s. 295–326.

20 Tamže, s. 321–326, 327–353.

21 Tamže, s. 130. Z prebalu vydania: ako tlmočnica z nemčiny „Se svou jednotkou, která nebyla nic jiného než jedna z obávaných jednotek SMERŠ (tedy Smert špionam), došla od středoruského Rževa přes polskou Varšavu a Poznaň až do Berlína [...] po pádu Berlína byla Rževská jedním z těch, kdo přímo ve vůdčově bunkru jako první ohledávali ještě žhavý popel padlé moci, a stala se hlavním aktérem historie kolem pitvy ostatků Hitlera a jeho ženy. Právě ona odkryla světu, jak to bylo se vznikem mýtu o Hitlerově přežití a jakou roli v této kauze sehrál Stalin, a pravděpodobně tak identifikovala i první pomyslný „výstřel“ nadcházející studené války“. Prekladateľ Libor Dvořák v *Poznámce překladatele* spresňuje poslanie SMERŠ-u, ide o „kontratozvědnou jednotku“, „jež se ke konci války soustředily především na výslechy sovětských válečných zajatců, ale i ruských porevolučních emigrantů [...]. O těchto akcích, u nichž bezesporu musela mnohokrát být také (což samozřejmě není žádná její vina), není v knize rovněž ani slovo...“, s. 366.

22 RŽEVSKÁ, Jelena: *Zápisky válečné tlumočnice*. Op. cit., s. 331.

Vojnová = druhá svetová vojna, udalosti od roku 1941 (Moskva) po máj 1945 (Berlín), kompozične rozložené do siedmich kapitol: *Moskva, 1941 Cesta do neznáma*; *Rusko, 1942–1943 Cesta války*; *Evropa, 1945 Vzdálené dunění*; *Berlín, květen 1945 Poslední dny*; *Moskva, listopad 1965 Rozhovor s maršálem Žukovem o tom, co jsme si oba zapamatovali*; *Moskva, leden 2006 Rozmluva s vnučkou Ljubou o tom, co si nemůže pamatovat*; *Moskva, březen 2006 Rozmluva s vnučkou Ljubou o tom, co nesmí být zapomenuto*.

Tlmočnica = „*Role válečného tlumočnicka je v lavině vojenských konfliktů výlučná. Neustále přichází do styku s oběma bojujícími stranami. Mýma rukama procházela celá škála nejrůznějších dokumentárních materiálů: velmi podstatných počínaje a instrukcemi pro německé vojáky, jak se chránit před mrazem, konče, od rozkazů a letáků až po soukromé dopisy. To vše jsem překládala a pro sebe si pořizovala do sešitu dokumentární záznamy*“²³.

Autorka, štatút, látka, forma, stratégia = „*Nejsem profesionální historička ani badatelka. Jsem spisovatelka. [...] Tohle je osobní kniha, postavená na dokumentech. Vypráví se v ní o skutečných faktech a událostech a text má svou skutečnou průběžnou fabuli: Výsledky války, pátrání po Hitlerovi a nalezení jeho mrtvol, jeho identifikace a zkoumání okolností jeho sebevraždy, na nichž jsem se jako válečná tlumočnice osobně podílela. Myslím, že v takových záležitostech je nejdůležitější hodnověrnost. Hodnověrnost je vždy ta největší senzace*“²⁴.

Pre autorku sa stali látkou aj tematikou jej zápisy z vojnových štyridsiatych rokov. Tým, že zvolila beletrizované rozprávanie o osobnej a spoločenskej minulosti, nemá publikácia bývalej tlmočnice žánrový pôdorys kroniky alebo denníka s dominujúcou časovou postupnosťou. Strategicky sa tak stane aj preto, lebo sa rozprávačka k detailom opakovane navracia, spresňuje osobné emócie, spätne zvažuje hodnotu a význam konkrétnej udalosti „tam a vtedy“ v súvislostiach, ktoré jej poskytol odstup od materiálu. V čase vzniku zápisu popri fakte zanedbateľný neostal ani emotívny, mravný, subordináčny, čiže prvotný kontakt s tým, čo vo svojej profesii tlmočnice ad hoc prežila. Po odstupe rokov sa vrátila k osvojenej existenciálnej a profesijnej skúsenosti, reflektuje poznanie z vojnových a medziludských dejov počas druhej svetovej vojny, pri ktorých bola a rozhodla sa zachytiť ich v publikácii²⁵. Spoločenské a politické vyrovnávanie sa s vojnovými reáliami druhej svetovej vojny v autorkinej vlasti ju primälo k tomu, aby sa látke venovala opakovane. Autorsky sa spája s viacerými publikáciami s problematikou druhej svetovej vojny, ktoré vychádzali v zahraničí a po rokoch aj v jej vlasti. Dotykovým miestom medzi nimi zostáva stratégia autorky a spôsob, ako sa vyrovnáva s beletrizovanými reáliami. Ním zaujme aj v časti vypovedajúcej o autorke prostredníctvom štylistiky zápisu: rozpomienky na ožívajúcu prírodu v Rusku: „*přepadl mně hrozný stesk*“²⁶, filozofovanie o budúcom živote: „*Možná proto, že byla válka, byla duše neustále připravena na nové a nové zkoušky, ale já co chvíli hleděla z houšti války uniknout a rozhlédla jsem se kolem sebe s otázkou, zda se dokážu*

23 Tamže, s. 9.

24 Tamže, s. 7.

25 Tamže, s. 9. V texte pripomína svoju tvorbu: poviedku *Zeláči* (s. 135), publikáciu *Berlín, květen 1945* (s. 305), *Konec Hitlera bez mýtů a detektivek* (s. 318), publikáciu *Nepřítel je na dosah* (s. 332), novelu *Interpunkční znaménko* (s. 336).

26 Tamže, s. 134.

naplnit docela jiným životem, docela jiným vnitřním napětím“²⁷, reflektovanie dejinných a vojenských kontextov: „*Studium štábních německých dokumentů z padlé citadely již z hlediska operačního ztrácelo smysl, a z hlediska historického to smysl ještě nezískalo, takže z této práce na člověka padala beznadě*“²⁸ a nezriedka aj z odstupu času a dejov vyhodnotený osobný, vlastne osudový benefit: „*Kdybych tak tehdy tušila, jak laskavý ke mně byl osud, když mě na dobu našeho tažení přes Německo až po závěrečnou berlínskou zteč odložil do Poznaně. Ale to je jen poznámka stranou, mimochodem.*“²⁹

Jelena Rževská v zápisoach zdôrazňuje vyváženie poznávacej a spoločenskej hodnoty svojich záznamov, ktoré vznikali počas druhej svetovej vojny v čase, keď ju prideliili k frontovému veleniu ako sovietsku tlmočnicu z nemčiny. O hodnote a význame svojich zápisov pre budúcnosť nepochybovala, prečo by inak zhotovovala kópie dokumentov, výpisy a prepisy nemeckej vojenskej a osobnej korešpondencie, načo by zaznamenávala priezviská vojakov aj dôstojníkov a zakresľovala jednotlivé lokality? Aký iný význam by mali pre ňu, jej osobnú aj spoločenskú históriu a mierovú budúcnosť detailne záznamy bojových udalostí z berlínskych ulíc a z vodcovho bunkra? Načo by uchovávala torzá rozhovorov, pri ktorých bola a tlmočila ich? Jelenou Rževskou zhotovený a uchovaný materiál sa na verejnosť dostáva v šesťdesiatych rokoch minulého storočia. Napriek prežitému, pamäti a skúsenostiam sa nepovažuje za profesionálnu historičku, ale za spisovateľku, a to je postoj najskôr motivovaný aktom písania a spôsobom, akým jej texty prijímajú jej čitatelia.

Študentka germanistiky na moskovskej filologickej fakulte, navyše so sociálnym a spoločenským zázemím, ktoré pre ňu utvorili rodičia v pedagogických službách, má prirodzený vzťah k umeniu a slovu. Na tomto širšom podloží pripomenutie, že vo vojnových časoch v jej výbave boli Buninove texty a Cvetajevovej poézia³⁰, pôsobí prirodzene, generčne aj módne voči stalinským traumám v sovietskej kultúrnej tradícii a predvojnovkej prítomnosti³¹, teda nielen vľúdne voči mladej tlmočnici, ale predovšetkým obranne voči realite, v ktorej tlmočnica žila a prežila vojnové udalosti.

Zápisky válečné tlumočnice bezpochyby majú svoj predovšetkým neliterárny význam a ten im uchová dlhú prítomnosť v jednotlivých súčiastiach spoločenských vied. Téma privolá rozlične vyhranených čitateľov s odlišnými postojmi a záujmami, ktoré má jej rozprávanie uspokojiť. Z hlbín morálky, z odtieňov hodnoty a dejinnej spravodlivosti azda najsilnejším miestom publikácie ostáva kapitola piata, lokalizovaná do Moskvy v roku 1965, rekonštruujúca Rževskej rozhovor s maršalom Žukovom, pre svoje memento mori a prostú gnómu, podľa ktorej sa za všetko platí. Aj preto by sa relatívnosť ako (osudový) jav mala stať istotou našich životov, aby sme, podľa autorky, dokázali porozumieť, vzdoro-

27 Tamže, s. 134.

28 Tamže, s. 136.

29 Tamže, s. 136.

30 Jelena Rževská: *Zápisky válečné tlumočnice*. Op. cit., s. 136, 137: „*Knižky Bubinovy či časopisy s básněmi Mariny Cvetajevové a stále je vozila s sebou. Pulzoval v nich život s jinými obrysy, jinými smutky a jinými vášněmi. [...] Do svého sešitu jsem si o celé události poznamenala: 28. března tu byl ten a ten a sebral mi Bunina a Cvetajevovou*“.

31 Odkazujeme na práce Ivany Ryčlovej: *Bílý tanec*, 2001; *Šedá je barva naděje*, 2001; *Ruské dilema*, 2006; *Cesta*, 2010; *Mezi kladivem a kovadlinou*, 2012.

vať a dôstojne sa vyrovnáť s osobným vzostupom aj pádom, s manipuláciou a atakujúcou mocou, ak sa dotknú, ba viac, keď neprekonateľne poznamenajú naše života a uchovávajú nás pri nich.

---

prof. PhDr. Viera Žemberová, CSc.

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
Ul. 17. novembra 1, 080 00 Prešov, Slovensko
viera.zemberova@ff.unipo.sk

